

Комплекси післямонгольського часу з Городська (за матеріалами розкопок 1946 р.)

Як відомо, історія Південної Русі у післямонгольську добу вивчена недостатньо, що прийнято пов'язувати із незадовільним станом джерельної бази, не розробленістю хронотипології кераміки, а також незначною кількістю публікацій, присвячених вивченню різноманітних аспектів життя населення регіону.

Одним із найперспективніших напрямків роботи сучасних дослідників є аналіз та систематизація археологічних колекцій, що зберігаються у наукових фондах як академічних, так і музейних установ. Вивчення та реінтерпретація зібраних матеріалів дозволяє переглянути хронологію

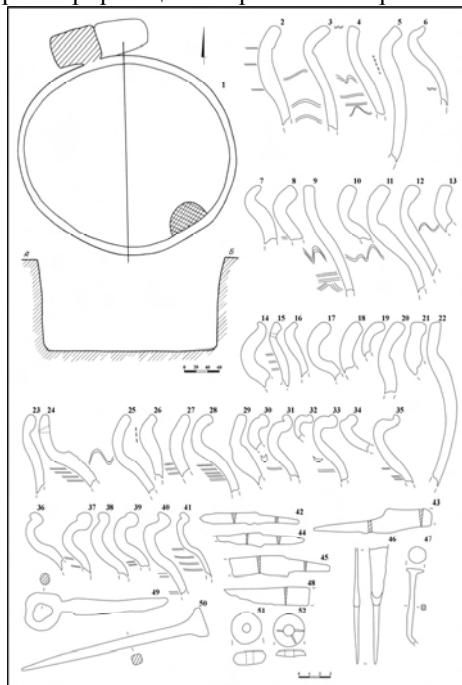

Рис.1. План та матеріали із заповнення
напівземлянки №1 «Малого»
Городського городища

металів, дерева, кістки, каменю та скла [2, 131].

досліджених об'єктів, схарактеризувати матеріальну культуру, особливості домобудівництва, характер сільськогосподарської та ремісничої діяльності, торгівельних зв'язків тощо. У цьому контексті згадаємо про досить цікаву колекцію знахідок з території «Малого городища» в с. Городське Коростишівського району Житомирської обл. (досліджувалося А.В. Дмитрієвською (1946 р.), В.К. Гончаровим та М.Ю. Брайчевським (1947 р.), Р.І. Виєзжевим (1955, 1957–1958 рр.)), яка зберігається у наукових фондах ІА НАН України (кол. №8). За весь час робіт на пам'ятці було розкопано понад 2000 м² площі майданчику укріпленого поселення, зафіксовано 24 житлових та 20 господарських споруд, а також 57 ям різноманітного призначення, фрагменти гончарних горщиків, вироби із заліза, кольорових

Досить довгий час городище за зібраним керамічним матеріалом датували Х–ХІІІ ст. Ситуація змінилася лише наприкінці 1980 – на початку 1990-х років, коли на основі комплексного аналізу найчисленнішої категорії знахідок – кераміки було виділено два культурно-хронологічні горизонти (давньоруського та післямонгольського часу) [4, 48–50; 8, 94–95]. Щоправда, подальші роботи з аналізу матеріалів середньовічного Городська не проводились. З огляду на це, головною метою цієї роботи є всебічний аналіз та публікація матеріалів середини ХІІІ–ХІV ст., віднайдених за час археологічних розкопок експедиції А.В. Дмитрієвської у 1946 р.

Отже, цього року експедицією ПМК АН СРСР під керівництвом А.В. Дмитрієвської досліджено близько 400 м² площі в північно-західній частині городища, вздовж його бокового краю. Як показали розкопки, потужність культурних

нашарувань змінювалась від 0,20 м (ближче до середини укріпленого майданчика) до 1,5 м (біля його країв). На дослідженій площі віднайдено 6 житлових заглиблених споруд, одна ремісничка та одна землянка невизначеного призначення, а також 19 вогнищ. За повідомленням дослідниці, всі об'єкти залягали у жовтому піщаному та глинистому материкі [6, 1]. Загалом же аналіз керамічних колекцій дозволив виявити матеріали післямонгольського часу у заповненні напівземлянок №1, №3-4, №5-6, а також споруди №7. Тож, детальніше схарактеризуємо виявлені житлові та господарські комплекси.

Напівземлянка №1, овальної форми (розміром 3,7 x 3,2 м), витягнута довгою віссю по лінії північний захід–південний схід, розташовувалась за 3,8 м від західного краю мису. Коглован споруди був заглиблений у материк на 1,5 м. Вхід, у вигляді земляної приступки півовальної форми (розміром 0,7 x 0,4 м, висотою 0,6 м від рівня підлоги), знаходився у південній частині житла [2, 133–134; 5, арк.13–14].

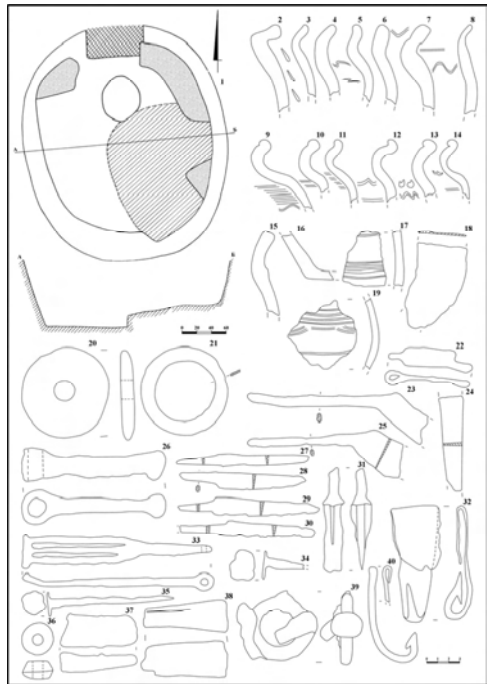

Рис.2. План та знахідки із напівземлянки №3 «Малого» Городського городища

Провідною категорією знахідок із об'єкту є гончарні горщики давньоруського та золотоординського часів. Кількісно переважають фрагменти товстостінних посудин, виготовлених із погано відмученого тіста із домішкою середньозернистого піску, граніту, слюди або кварцу.

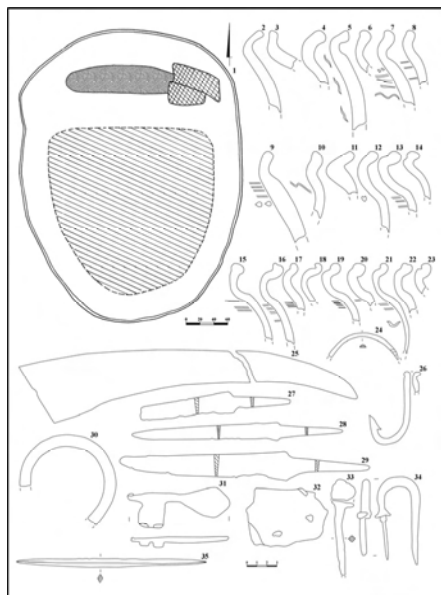

Рис.3. План та знахідки із заповнення напівземлянки №4 «Малого» Городського городища

Їхня поверхня нерівна, бугриста, тісто грудкувате. Плічка таких горщиків невиразні, похилі, шийка коротка. Вінця короткі, майже прямі або дещо відігнуті назовні, потоншені або заокруглені чи зрізані по зовнішньому краю. Орнаментация на деяких виробах відсутня, на інших концентрується тільки у верхній частині – під шийкою або на плічках. Це недбало прокреслені прямі або хвилясті лінії, а також їх комбінації, інколи зустрічаються також пальцеподібні або нігтеподібні вдавлення [4, 48–49]. Подібна кераміка добре відома за матеріалами розкопок середньовічних пам'яток Південної Русі і датується серединою XIII–XIV ст. Дещо менше знайдено фрагментів посудин, виготовлених із добре відмученої глини із домішками дрібнозернистого піску та вінцем з

валикоподібним потовщенням, профільованим по внутрішньому краю круговою борозенкою. Орнамент, у вигляді кількох горизонтальних, рідше хвилястих ліній, знаходився у верхній частині ємності, переважно під шийкою або на плічках. Такі вироби добре відомі за матеріалами розкопок Києва, Чернігова та інших міст Русі, де зустрічаються у культурних нашаруваннях XII–XIII ст. Із заповнення цієї землянки походить також уламок вістря залізної стріли (тип 67, за А.Ф. Медведєвим), один цілий та чотири фрагментованих залізні ножі, дверний пробій, 4 цвяхи, два шиферних пряслиця (овальної та біконічної форми), скляні браслети тощо [2, 133-134].

Напівземлянка №3, овальної форми (розміром 3,7 x 3,3 м), знаходилась біля західного краю мису, за 7 м на південний захід від напівземлянки №1. Вона орієнтована довгою віссю по лінії північний схід–південний захід і заглиблена у материк на 1,55 м. Біля південно-східної стінки простежено залишки печі у вигляді завалу глини та каменів, площею 2,7 x 1,2 м. Завал складався із трьох прошарків (кожен завтовшки 0,1 м), які залягали у такій послідовності: зверху глина, під нею темний прошарок, який перекриває

червону пухку глину [5, арк.15-16]. Неподалік печі віднайдено розбиті кам'яні жорна. Біля північно-східної стінки розташовувалась лава, вирізана із материкової глини (розміром 2,0 x 0,5 м, висотою 1,1 м від рівня підлоги). Вхід, у вигляді похилої площадки, довжиною 1,6 м і шириною 1,2 м, містився біля північно-східної стінки напівземлянки [2, 147-148]. Окрім

чисельних фрагментів кружалної кераміки XIII-XIV ст. у її заповненні виявлено три гачки, блешня (викувана із залізної овальної пластини, дещо вигнутої форми, один кінець якої безпосередньо переходить у гачок із борідкою, а на іншому просвердлено отвір для протягування жилки) [10, 227], кільце від вудил, 4 залізних ножі, дверний пробій, ключ від пружинного замка (тип ВІІ, за Б.О. Колчиним), уламок коси, фрагменти двох серпів, шило (чотиригранної форми), три кам'яні точила, шиферні пряслиця (овальної форми), а також близько 100 скляних браслетів та 4 намистини (блакитного, зеленого та чорного кольорів) [2, 149]. Окремо згадаємо про знахідку невеликого ковальського молотка (довжиною 10 см, шириною 1–1,5 см), який використовували, імовірно, для остаточної (чистової) проковки металевих виробів.

Напівземлянка №4, овальної форми (розміром 4,2 x 3,2 м, глибиною 1,1 м), знаходилася за 5,5 м від західного краю мису і була витягнута довгою віссю по лінії північний захід-південний схід. У північно-західній частині приміщення простежено залишки глинобитної печі (печина поширена на площі 2,25 x 2,40 м). Біля південної стінки зафіксовано вирізану із материка лаву розміром 1,55x0,4 м, висотою 0,3 м від рівня долівки. Вхід, у вигляді двох материкових приступок (розміром 0,7 x 0,3 x 0,45 м та 0,5 x 0,2 x 0,8 м) розташовувався біля південної стінки [2, 150; 5, арк.17].

Керамічний комплекс представлений фрагментами гончарних посудин як давньоруського, так і золотоординського часів. Останні добре відомі за матеріалами розкопок Києва, Вишгорода, хут. Половецького, Соколецького замку та інших населених пунктів Середнього Подніпров'я середини XIII–XIV ст. [1, 76-77; 3, 47–57; 7, 175–176; 9, 70-74]. Тут само знайдено три залізні ножі, шило (чотиригранної форми), три цвяхи, кільце від вудил, рибальський гачок, дверний пробій, ключ від нутрянного замка, наконечник стріли, фрагменти мідного клепаного казана, скляні браслети, ріг із слідами обробки.

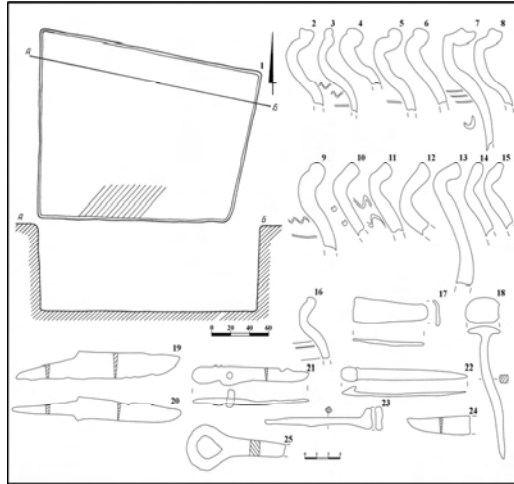

Рис.4. План та знахідки із напівземлянки №5

Післямонгольським часом слід датувати і *напівземлянку №5*. Вона підпрямокутної форми (розміром 3,2 x 2,3 м) орієнтована довгою віссю по лінії північний захід-південний схід

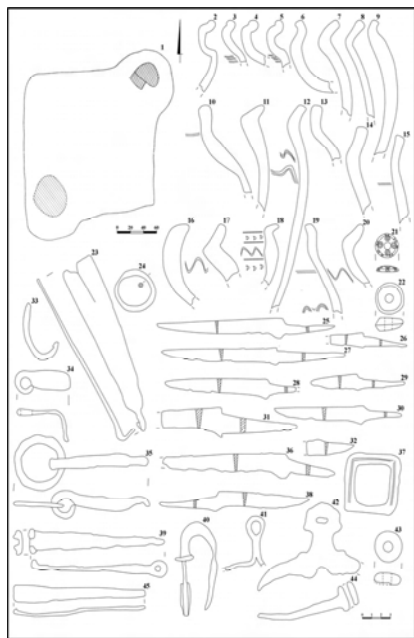

Рис.5. План та артефакти із заповнення напівземлянки №6

у південному кутку зафіксовано залишки печі, складеної із каменів та плінфи [5, арк.18]. Під завалом віднайдено фрагменти 15 скляних браслетів, 5 бронзових пластин, цвях, свинцева пластина, уламок жорна. Звідси ж походить уламок залізного меча, різець-ложкар, два цілих ножі, цвяхи, скляні браслети, бронзова дротяна сережка, уламок бронзового витого браслету та глиняного свищика у вигляді качиної голівки [2, 142–143].

Напівземлянка №6 підчотирикутної форми (розміром 4,2 x 4,0 м) із півовальними виступами у північно-західному та південно-східному кутах, розташовувалась за 1,3 м на південь від напівземлянки №3 та за 5 м від західного краю мису. Котлован був заглиблений у материк на 1,5 м, стінки відхилені назовні. У північно-західному куті виявлено завал печі розміром 1,15 x 1,0 м. Вхід, у вигляді двох сходинок (розміром 0,8 x 0,6 м та 0,5 x 0,3 м), розташовувався у південно-східному

куті будівлі [5, арк.20]. Під час розчистки згаданого об'єкту віднайдено чотири шиферні пряслиця, 3 кам'яних оселки, 8 цілих та 2 фрагментованих ножі, два рибальських гачки, пружину від дерев'яного замка-засува, а також ключ від навісного пружинного замка типу VII (за Б.О. Колчиним), псалій, залізну пряжку підквадратної форми, стулку бронзового хреста-енколпіону, фрагмент браслету та цілий псевдовитий перстень (у Новгороді вони побутували протягом XI–XV ст.). Окрім металевих виробів знайдено також 146 уламків скляних браслетів, куляста намистина зеленого кольору, а також круглий кістяний гудзик із циркульним та ікоподібним орнаментом [2, 136; 5, арк.22–23]. Керамічний комплекс напівземлянки №6 характерний для заповнення об'єктів середини XIII–XIV ст.: тут зустрічають як уламки гончарних горщиків XII–XIII ст., так і недбало виконаних посудин золотоординського часу.

Споруда №7 мала овальну форму (розміром 4,1 x 3,3 м, глибиною 1,1 м) і була віддалена на 5,7 м від західного краю мису та 3,2 м від напівземлянки №6. У центральній частині об'єкту на висоті 0,7 м від рівня долівки розташовувався черень прямокутної печі, розміром 2,0 x 1,50 м орієнтованої довгою віссю за лінією

північний схід-південний захід. Неподалік череня, який складався із двох шарів глини, виявлено окремі камені, які, очевидно, входили в конструкцію печі [2, 149].

У її заповненні виявлено уламок серпа, залізні ножі, ключ від замка, цвяхи, два кам'яних точила, кістяні деталі руків'я ножа мигдалеподібної форми (із отвором та без нього), а також уламки скляних браслетів. Вироби із глини представлені уламками горщиків «архаїчної» групи, згідно з М.П. Кучерою, а також поодинокими фрагментами посуду давньоруського часу.

Таким чином, експедицією 1946 р. було досліджено п'ять житлових та одну господарську споруду післямонгольського часу. Всі вони були заглиблені у материк на 1,1–1,5 м і мали розміри від 3,7х3,2 м до 4,2х4,0 м, що відповідає середньостатистичним показникам давньоруських будівель. В одному із кутів житлової споруди, як правило, розташовувалась глинобитна піч із передпечною ямою невеликих розмірів. У двох випадках біля однієї із стін вдалося простежити залишки материкових лав розмірами 1,5-2 х 0,3-0,5 м; у чотирьох випадках – вхід, у вигляді одної-двох сходинок. Речові знахідки представлені уламками гончарного посуду давньоруського та золотоординського часів, залізними виробами (ножі, шила, цвяхи, пряжки), артефактами, виготовленими із кольорових металів (хрести-енколпіони, уламки мідних казанів), кістки (деталі наборного руків'я ножа, гудзик), каменю (пряслиця, грузила, точильні бруски) тощо.

Загалом же, подальший аналіз археологічних колекцій дозволить уточнити планіграфію пам'ятки, датування віднайдених об'єктів, комплекс матеріальної культури, а відтак робити певні висновки щодо рівня розвитку продуктивних сил, сільського господарства, ремесел тощо.

Література

1. Беляева С.А. Южнорусские земли во второй половине XIII—XIV в. (по материалам археологических исследований). — К., 1982. — 120 с.
2. Виезжев Р.І. Будівлі «Малого городища» X—XIII ст. в с. Городську // АП УРСР — 1962. — Т. XII. — С.131–154.
3. Виноградська Л.І. До питання про хронологію середньовічної кераміки з Новгород-Сіверського // Археологія. — 1988. — № 61. — С. 47–57.
4. Звиздецкий Б.А. О времени существования летописного Городеска // СА — 1990. — №1 — С.42–56.
5. Дмитриевская А.В. Дневник раскопок Малого Городского городища в с. Городске Коростышевского р-на Житомирской обл. 1946 г. // НА ІА НАНУ — 1946/27. — 36 арк.
6. Дмитриевская А.В. Отчет о раскопках Малого Городского городища 1946 г. // НА ІА НАНУ — 1946/27. — 12 с.
7. Кучера М.П. Про одну групу середньовічної кераміки на території УРСР // Слов'яно-руські старожитності. — К., 1969. — С.174–181.
8. Кучера М.П. Слов'яно-руські городища VIII-XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. — К., 1999.
9. Оногда О. В. До питання про своєрідну групу кераміки післямонгольського часу // Магістеріум. Археологічні студії. — Вип.27. — К., 2007. — С.70–74.
10. Чернецов А.В., Куза А.В., Кирьянова Н.А. Земледелие и промыслы // Древняя Русь. Город, замок, село — М., 1985. — С.219–243.